

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

Ο ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Τάξις τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν εἶχε ὁμοφώνως ἀποφασίσει νὰ προτείνει στὴν Ὀλομέλεια τὴν ἐκλογή τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη ὡς Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ θάνατος δυστυχῶς τοῦ διεθνῶς διασῆμου αὐτοῦ Ἑλληνοῦ λειτουργοῦ τῆς φιλοσοφίας, τὴν 27η Δεκεμβρίου 1997, ματαίωσε τὴ συνέχιση τῆς διαδικασίας γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἐκλογῆς του.

Ἀπόψε τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ἡ μνήμη του, μὲ παρουσίαση τῆς προσωπικότητάς καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου του, βασισμένη σὲ γνωριμία ἐκ τοῦ σύνεργυς καὶ ἀπὸ χρόνου μακροῦ.

Γνώρισα τὸν Κορνήλιο Καστοριάδη, ὅταν ἦταν πρωτοετῆς φοιτητῆς Νομικῆς. Διαπίστωσα εὐθὺς τὸν ὑπερπροκισμὸ του μὲ δυναμισμὸ πνευματικὸ. Ἐκτοτε χρονολογεῖται ἡ ἀδιάπτωτη φιλικὴ ἐπικοινωνία μας.

Εἶχε τότε ὁ Καστοριάδης τὴ συγγνωστὴ γιὰ προικισμένο ἔφηβο οἴηση τῆς οἰονεὶ παντογνωσίας εἴτε δυνατότητας γιὰ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν πάντων, ὀφειλομένης στὴν κάποια οἰκείωσή του μὲ τὸν Μαρξισμό. Σύντομα, ὅμως, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας τῆς συντροφιάς μας, ὀλίγων φίλων, ἐννοῶ, φοιτητῶν εἴτε φοιτητριῶν καθὼς καὶ πτυχιούχων, ὅπου μὲ πρωτοβουλία μου καὶ ὑπὸ τὴ διεύθυνσή μου συζητούσαμε καίρια θέματα φιλοσοφίας, ἄρχισε νὰ μελετᾷ μὲ ἄκρα ἐπιμέλεια καὶ πολλὴ ἀπόδοση ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους, στὸ πρωτότυπο, καθὼς καὶ Γερμανοὺς κλασσικοὺς φιλοσόφους, ἐνῶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐντρυφᾷ σὲ Γάλλους ἐκλεκτοὺς λογοτέχνες. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Καστοριάδη στὶς συζητήσεις αὐτὲς ἦταν ἐνεργότατη καὶ δυναμικότατη. Ὁ ἴδιος τίς ἀναπολοῦσε νοσταλγικὰ μέχρι τέλους

και τις ἔκρινε πολύτιμες γιὰ τὴν κατοπινὴ αὐτο-παιδεία του. Ἐκφραστικότατη εἶναι καὶ ἡ ἔντυπη ἀφιέρωση ἑνὸς κεφαλαίου τοῦ βιβλίου του «Les Carrefours du Labyrinthe» τοῦ 1978: «À Constantin Despotopoulos. En souvenir de ses séminaires de 1938-1942».

Ἦδη πρὶν φύγει τὸ 1945 γιὰ τὴ Γαλλία, σὲ ἡλικία εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν, εἶχε προβάλλει εὐρύτερα τὴ δυναμικὴ του πνευματικότητά, μὲ διαλέξεις εἴτε δημοσιεύσεις, ὅπου ἐντυπωσίαζε ὁ τόνος καινοτομίας, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ ὀξύνοια, ἡ γόνιμη αὐτεμπιστοσύνη του. Καὶ εἶχαν οἱ κατακτήσεις αὐτὲς συντελεσθεῖ τότε, παρὰ τὴ δυσμένεια τῶν καιρῶν—πολέμου, Κατοχῆς καὶ μετακατοχικῆς ἀναταραχῆς—καὶ παρὰ τὴ σύνδρομη ἀνάλωση τοῦ πολυδύναμου χρόνου του σὲ οἶονεὶ πολιτικὴ δράση μὲ ὁμηλικούς του ἢ καὶ νεωτέρους του.

Ἀρχῆθεν εἶχε τὴν κλίση πρὸς τὴν πνευματικὴ αὐτοδιάπλαση καὶ τὴν προσωπικὴ δημιουργία. Ἡ κλίση αὕτῃ ἐπιτάθθηκε στὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του ἐκτὸς Ἑλλάδος, καθὼς διαπίστωσε τίς μεγάλες ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίες τῶν θεωριῶν τῶν διάσημων τότε Γάλλων ἢ καὶ ἄλλων διανοητῶν. Καί, σὲ παραφωνία πρὸς τὸ περιβάλλον του, μὲ βαθιὰ πνευματικὴ περισυλλογή, δημιούργησε τὸν προσωπικὸ του ἤδη κόσμος, καὶ ὡς ιδεολόγος τῆς πολιτικῆς ιδιότυπος καὶ ὡς λειτουργὸς τῆς φιλοσοφίας μαχητικός.

Σὲ ἡλικία ὥριμη, ἀπὸ τὸ 1960 καὶ ὕστερα, ἐπιβάλλεται πιά εὐρύτερα, μὲ τὴ νοητικὴ ρώμη καὶ τόλμη του, μὲ τὴν πολὺ-ἐπιστημονικὴ του κατάρτιση καὶ μὲ τὴ γνήσια φιλοσοφικὴ του συγκρότηση.

Ἐκδήλα προβάλλει στὰ ὅποια του δημοσιεύματα ἡ ἐκπληκτικὴ ἐμβέλεια τοῦ πνευματικοῦ δυναμισμοῦ του, μὲ τὸ μέγα εὖρος καὶ βάθος τῶν πνευματικῶν του ἐπιδόσεων, ὥραϊσμένων συχνὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνταύγεια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ καὶ τῆς κλασσικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Συμβάλλει καὶ τὸ χάρισμά του καὶ ἡ δεξιοτεχνία του νὰ ἐπικαλεῖται κατὰ ποικίλους συνειρμούς καὶ ν' ἀποτιμᾷ ὀρθὰ κάποιες ἀπὸ τίς θησαυρισμένες στὴ μνήμη του φιλοσοφικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς ἔννοιες καὶ θεωρίες εἴτε κάποια σπουδαῖα γεγονότα καὶ σημαντικὰ πρόσωπα τῆς Ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση τοῦ πνευματικοῦ δυναμισμοῦ του εἶναι καὶ ἡ ἐνεργότατη συμμετοχὴ του σὲ διεθνῆ Συνέδρια, ὅπου ἐμφανίζεται κριτικώτατος, ἐμβριθέστατος, συναρπαστικός, μάλιστα καὶ βίαιος κάποτε, συνεπαρμένος καθὼς ἦταν ἀπὸ τὴ σφοδρὴ βίωση τῶν λογισμῶν του.

Ὁ προικισμένος αὐτὸς ἀπόδημος Ἕλληνας, μὲ τὰ βιβλία του προπάντων φιλοσοφικοῦ ἤθους καὶ ὅφους, καρπούς τεράστιου πνευματικοῦ μόχθου τῆς ρωμαλέας

διάνοιάς του, εϋτύχησε νὰ ἐδραιωθεῖ ἀπὸ τὸ 1975 καὶ ὕστερα ὡς κορυφαῖος Εὐρωπαϊὸς διανοητής, καὶ ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου του νὰ ἐκτείνεται πέραν ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Εὐρώπης.

Μιά ἐνδειξη γιὰ τὴν πανευρωπαϊκὴ ἀπήχηση τοῦ ἔργου του εἶναι ὁ ἐκδομένος τὸ 1989 στὴ Γενεύη (ἀπὸ τὸν Οἶκο Droz) τιμητικὸς τόμος «Autonomie et Transformation de la Société: La philosophie militante de Cornelius Castoriadis».

Ἴδου οἱ πρὸ χαρακτηριστικὲς ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες στὸν τόμο αὐτὸν πραγματεῖες, εἴκοσι ἐννέα συνολικά:

Edgar Morin, Un Aristote en chaleur. *Pierre Vidal-Naquet*, Souvenirs à bâtons rompus sur Cornelius Castoriadis et Socialisme ou Barbarie. *Eugène Enriquez*, Cornelius Castoriadis: un homme dans une œuvre. *Kan Eguchi*, Un portrait de Castoriadis, penseur de l'autonomie. *Vincent Descombes*, Un renouveau philosophique. *Fabio Ciaramelli*, Le cercle de la création. *Mihály Vajda*, La philosophie de la création absolue. *Francis Guibal*, Imagination et Création: Sur la pensée de Cornelius Castoriadis. *Bernhard Waldenfels*, Der Primat der Einbildungskraft: Zur Rolle des Gesellschaftlichen Imagiaeren bei Cornelius Castoriadis. *Agnes Heller*, With Castoriadis to Aristotle; from Aristotle to Kant; from Kant to us. *Joel Whitebook*, Intersubjectivity and the Monadic Core of the Psyche; Habermas and Castoriadis on the Unconscious. *Attilio Mangano*, Castoriadis e il Marxismo. *Evelyne Pisier*, La pensée 68 de C. Castoriadis. *Sergio Zorrilla*, Peut-on réfléchir l'éthique dans le cadre d'une pensée comme celle de Castoriadis. *Johann P. Arnason*, The Imaginary Constitution of Modernity. *Gerald Berthoud*, Castoriadis et la Critique des Sciences Sociales.

Τὸ 1975 θεμελιώθηκε στερεὰ τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καστοριάδη μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ πεντακοσιοσέλιδου βιβλίου του *L'institution imaginaire de la société*. Εἶχα τὴ χαρὰ νὰ τὸ λάβω ἀπὸ τὸν ἴδιον μὲ τὴ χειρόγραφη ἀφιέρωση: «Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἄκουσα γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λόγο - μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς δὲν θὰ ἀπογοητευθεῖ βλέποντας ὅσα συνέβαλε νὰ φυτρώσουν».

Ἡ ἀνάγνωση λοιπὸν τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἄξιου νὰ θεωρηθεῖ opus maximum τοῦ συγγραφέα του, ἔχει μόνον δὲν μὲ ἀπογοήτευσε, ἀλλὰ, παρὰ κάποιες διαφορῶν μου πρὸς ὀρισμένες σελίδες του¹, μὲ γοήτευσε μᾶλλον στὸ σύνολό του, καὶ ἰδιαίτερα καθὼς ἀποτελεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ «ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λόγο». Ἀλλὰ καὶ

1. Βλ. βιβλιοκρισία μου στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία», 1976, σελ. 693-694.

ὅποιος ἀναγνώστης ἐπικοινωνεῖ γιὰ πρώτη φορὰ διαμέσου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μὲ τὸν πνευματικὰ βαθύπλουτο καὶ τολμητῖα συγγραφέα, συναρπάζεται, πιστεύω, ἀπὸ τὸ γνήσιο φιλοσοφικὸ πάθος του καὶ ἀπὸ τὴν ἔνταση καὶ εἰσδυση τοῦ λογισμοῦ του σὲ δυσεξιχνίαστες πτυχὲς ἐδραίων φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Παρουσίαση ἀναλυτικὴ τῶν περιεχομένων τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ βιβλίου τοῦ Καστοριάδη χρειάζεται σειρὰ διαλέξεων ἐπὶ ὥρες πολλές. Ἀπὸ σεβασμὸ λοιπὸν τῆς νοηματικῆς του πυκνότητος περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω τὰ μεγάλα στίς σελίδες του θέματα, ὅπως διαφαίνονται ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τίτλους τῶν μεγάλων κεφαλαίων: Στὸ πρῶτο Μέρος «Marxisme et Théorie Révolutionnaire», τρία μεγάλα κεφάλαια, «Le marxisme: bilan provisoire», «Théorie et projet révolutionnaire», «L'institution et l'imaginaire: premier abord». Στὸ δεύτερο Μέρος, «L'imaginaire social et l'institution», γραφῆς μεταγενέστερης τοῦ πρώτου Μέρους καὶ νοηματικῆς δομῆς προσωπικότερης, τέσσερα μεγάλα κεφάλαια, «Le social-historique», «L'institution social-historique: λέγειν et τεύχειν», «L'institution social-historique: l'individu et la chose», «Les significations imaginaires sociales». Οἱ τίτλοι αὐτοὶ μόλις ἀχνὰ προαγγέλλουν εἴτε ἀπηχοῦν τὸν ἀπότοκο τῆς πνευματικῆς εὐμάρειας καὶ τοῦ κριτικοῦ οἴστρου τοῦ συγγραφέα, παφλασμὸ ἀναβλυστῶν νοηματικῶν συνειρημῶν.

Στὸ ἐρώτημα, ποιὲς εἶναι οἱ κυριώτερες ἔννοιες, οἱ ἀφετηριακὲς τῶν ἀναπτύξεων τοῦ καστοριάδειου στοχασμοῦ στὸ βιβλίον αὐτό, ἡ ἀπάντησή μου εἶναι: ἡ «ριζικὴ φαντασία» καὶ τὸ «κοινωνικὸ-ἱστορικόν». Κατὰ Καστοριάδη, ἡ «ριζικὴ φαντασία», κρίσιμα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν κοινὰ ἐννοούμενη φαντασία, ξεχωρίζει, αὐτὴ κατ' ἐξοχὴν, τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα, καὶ αὐτὴ ἐπίσης, μὲ λειτουργικὸ τῆς ὑποκείμενο τὸ «κοινωνικὸ-ἱστορικόν», ἐπιτελεῖ τὴν αὐτοθέσπιση τῆς κοινωνίας καὶ τὴ δημιουργία τῆς Ἱστορίας, τὴ διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰδικώτερα, οἱ ἐπιστημονικὲς ἐπιτεύξεις τῆς ἀνθρωπότητος χαρακτηρίζονται ὅχι τυχόν ὡς ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ ὡς ἐπινοήσεις, ὥστε κάθε νέα ἐπιστημονικὴ θεωρία νὰ παρουσιάζεται ὡς δημιουργημένη ἀπὸ τὴ ριζικὴ φαντασία ἐκ τοῦ μηδενός, σὲ λειτουργικὴ συνάρτηση ἐξ ἄλλου τῆς ριζικῆς φαντασίας μὲ τὸ κοινωνικὸ-ἱστορικόν. Ἀνάλογα, κάθε καλλιτεχνικὴ ἐπίτευξη χαρακτηρίζεται ὡς δημιουργία κάποιας μορφῆς, ἀνύπαρκτης πρὶν, ἐπιτελεσμένη ἀπὸ τὴ λειτουργικὰ μὲ τὸ κοινωνικὸ-ἱστορικὸ συναρτημένη ριζικὴ φαντασία. Καί, παρόμοια, οἱ θεσμοὶ χαρακτηρίζονται ὡς δημιουργήματα ἐπίσης τῆς ριζικῆς φαντασίας ἐκ τοῦ μηδενός μὲ λειτουργικὸ τῆς φορέα τὸ κοινωνικὸ-ἱστορικόν.

Ἐνθυμοῦμαι τὸν παλαιὸν διάλογό μας γιὰ τὸ προκείμενο ζήτημα, πρὶν φύγει ὁ Καστοριάδης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὑποστήριζα ἐγὼ ἀπὸ τότε, ὅτι καὶ ἡ πιὸ μεγάλη

εφεύρεση, είτε ή κάθε δημιουργία, προϋποθέτει κάπως την ύπαρξη δυνατότητας γι' αυτήν, άγνωστης ή και άνυποψίαστης πρίν, και άποτελεῖ άνεύρεση τῆς προκειμένης δυνατότητας και οίονει έξαγωγή της από τὸ χάος και άναγωγή της σὲ καθεστὼς νοηματικῆς παρουσίας ή και τυχὸν έτοιμότητας πρὸς πραγμάτωση. Ἀνέλυα τὴν τριαδική διάκριση τῆς ένέργειας τοῦ ανθρώπου: θεωρία, πράξη, ποίηση, προεκφρασμένη κάπως άλλωστε από τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Καστοριάδης άξίωνε βαθύτερη φιλοσοφική εξήγηση γιὰ τὴ διάκριση πράξη-ποίηση, και παρουσίαζε πολὺ έντονο ένδιαφέρον από τότε γιὰ τὴν ποίηση ὡς δημιουργία οίονει ἐκ τοῦ μηδενός.

Στὸν πρόλογο τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, «Ἡ φαντασιακή θέσπιση τῆς κοινωνίας» παρουσιάζει ὁ συγγραφεὺς μὲ άδρὲς γραμμὲς τὶς διαδοχικὲς φάσεις τῆς αὐτο-παιδείας του ή και τὶς σύστοιχες πνευματικὲς προβάσεις του γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔως τότε φιλοσοφικοῦ ἔργου του. Καὶ εἶναι αὐτὲς οἱ ἐξῆς: "Ἐως τὸ 1965 ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας του γιὰ «τὴν Ἱστορία ὡς δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός, τὴν αὐτοθέσπιση τῆς κοινωνίας, τὸ κοινωνικὸ φαντασιακὸ, τὸ κοινωνικὸ-ϊστορικόν», μάλιστα και άναγωγή τους σὲ άφετηρία πρὸς άναστοχασμὸ τῶν πάντων. Ἀπὸ τὸ 1965 ἔως τὸ 1968 ἐπίμονη ἐπανεξέταση αὐτῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. Ἀπὸ τὸ 1968 ἔως τὸ 1971 διαλογισμὸς σύντονος γιὰ τὴ γλώσσα. Ὑστερα και μέχρι τὸ 1974 μελέτη καινούργια τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας ὡς παραγωγὸν, άλλὰ και παράγοντος ἐπίσης, τοῦ κοινωνικο-ϊστορικοῦ ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν χιλιετίες, και ὡς προϊόντος ιδιαίτερα τοῦ πνευματικοῦ μόχθου μεγαλοφυῶν ανθρώπων, άπεργαστικοῦ ἐξ άλλου άρχαιότερων ἐπὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἐτῶν πνευματικῶν ἐπιτεύξεων τῆς ανθρωπότητας.

Ἡ διακηρυγμένη στὸν πρόλογο αὐτόν, γιὰ τὴν περίοδο ἤδη πρίν από τὸ 1965, πρόθεση τοῦ Καστοριάδη πρὸς άναστοχασμὸ τῶν πάντων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐκδήλωση άπαραδέκτου ἐγωῖσμοῦ. Ἄς θυμηθοῦμε τὴν παρόμοια ἔφεση τοῦ Descartes και άλλων γνήσιων φιλοσόφων. Σύμφωνη μὲ τὴ φιλοσοφία εἶναι ή τάση πρὸς αναμόχλευση και τῶν θεμελίων της, καθὼς ὁ φιλόσοφος ὑπέχει «λόγον διδόναι» και γιὰ τὰ ἔσχατα και γιὰ τὰ πρῶτα. Ἄλλο ζήτημα εἶναι, ὅτι παραμένει ανεπίτευκτη ή tabula rasa τῆς προγενέστερης φιλοσοφίας, δηλαδή ὅτι παρὰ τὴν πρόθεση γιὰ τὴ ριζικὴ αὐτὴ αναμόχλευση δὲν παύει ποτὲ ὁ φιλόσοφος, και ὁ πιὸ ρηξικέλευθος, νὰ ἐργάζεται μὲ νοητικὰ ἐργαλεῖα, ἔκγονα τῆς από αἰώνων δημιουργίας τῶν φιλοσόφων, ή κάπως και τῆς σύγχρονῆς του φιλοσοφίας. ὅπως τονίζει άλλωστε και ὁ ἴδιος ὁ Καστοριάδης, ιδιαίτερα στὸν Πρόλογο τοῦ ἐκδομένου τὸ 1978 βιβλίου του «Les Carrefours du Labyrinthe» (σελ. 16 κ.έπ.) και στὸ ἐκδομένο τὸ 1997 βιβλίο του «Fait et à faire», εἰδικώτερα σὲ κεφάλαιο τοῦ ὕστατου αὐτοῦ βιβλίου, μὲ τίτλο: «Merleau - Ponty et le poids de l'héritage ontologique» (σελ. 157 κ.έπ.).

Ὁ τίτλος «Les Carrefours du Labyrinthe» (Τὰ σταυροδρόμια τοῦ Λαβυρίνθου) τοῦ ἐκδομένου τὸ 1978 βιβλίου ἔμελλε νὰ μείνει πάγιος στὰ μεταγενέστερα μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο βιβλία τοῦ Καστοριάδη εἴτε ὡς ἐπίτιτλος εἴτε ὡς ὑπότιτλος τους, σὰν γιὰ νὰ ὑποδηλώνει τὸν χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας του, ἢ καὶ τῆς φιλοσοφίας γενικὰ. Ἐξ ἄλλου ἡ χειρόγραφη πρὸς ἐμὲ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου τοῦ 1978 «Τοῦ Κώστα. Ἀκάμας χρόνος... αὐτὸς ἐαυτὸν τίκτων» ὑποσημαίνει χαρακτηριστικὰ τὴ μοῖρα τοῦ φιλοσόφου ὡς ἀκάματου αὐτοδύναμου δημιουργοῦ.

Στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ² ἐνυπάρχει φιλοσοφικὸς λόγος ἔξοχος, ἂν καὶ μὲ ὕφος πλημμυρίδας, χωρὶς φροντίδα γιὰ ἐγκοιτισμὸ τῶν ἐκφράσεων καὶ στοχασμῶν. Συνηγεῖ μὲ τὴ φωνή μου τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἡ φωνὴ τοῦ Καστοριάδη, καθὼς πειστικώτατα ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀκατάλυτη, παρὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν τεχνικοποιημένων ἐπιστημῶν, καὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ γνώμη τοῦ Heidegger καὶ ἄλλων· ἡ καί, ὅπως νομίζω, παραδέχεται εἴτε προϋποθέτει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι σισύφειο ἔργο, οὔτε καὶ πηνελόπειο ἔργο. Διαυγέστατα προβάλλονται κρίσιμες πτυχὲς τοῦ βασικοῦ φιλοσοφικοῦ ἐρωτήματος, καθὼς ὁ κριτικὸς λογισμὸς τοῦ συγγραφέα μὲ δεξιότητα καὶ μὲ ἄνεση ἀνασκάπτει ὀλοένα καὶ βαθύτερα τὸ ἔδαφος τοῦ θεμελιακοῦ αὐτοῦ ἐρωτήματος, ἐνῶ καὶ συχνὰ διαλέγεται οἰκεῖα καὶ σεμνὰ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, πρὸς τὸν Kant καὶ τὸν Hegel. Ἀναλύεται ἡ ἀντινομικὴ σχέση τῶν φιλοσόφων πρὸς τὴν Φιλοσοφία: ἐνῶ δηλαδὴ ἀναγνωρίζουν τὴν ἱστορικότητα κάθε προηγούμενης φιλοσοφίας, προϋποθέτουν, σιωπηρὰ ἔστω, ὑπερῆστορικὸν χαρακτήρα τῆς ἰδικῆς τους φιλοσοφίας· καθὼς προσπαθοῦν νὰ φιλοσοφοῦν ἀπὸ σκοπιὰ οἰοῦν ἀπόλυτη, σὰν νὰ βρίσκονται κάπως ἔξω ἀπὸ τὴν Ἱστορία. (Τὸ βαρὺ αὐτὸ πρόβλημα, ὑπενθυμίζω, εἶναι γνώριμο στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Ὁ Descartes μάλιστα καὶ ὀνομάζει «ἀρχιμήδαιο σημεῖο» τὴ σκοπιὰ του ὡς φιλοσόφου). Ἀναπτύσσεται πολλαπλὰ ἡ προβληματικὴ σχέση τοῦ σκέπτομαι πρὸς ὅ,τι σκέπτομαι καὶ πρὸς τὴν ἀλήθεια· καὶ χαρακτηρίζεται «αὐταπάτη γόνιμη καὶ ζωντανή» ἡ πίστη γιὰ δυνατότητα νὰ συλληφθεῖ τὸ πρᾶγμα ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτό, καὶ ὡς αὐταπάτη ἐπίσης ἡ πίστη ὅτι προσφέρονται γιὰ μεθοδικὴ ἀμφισβήτηση τὰ πάντα καὶ ὅτι ἀξίζουν παραδοχὴ ὅσα ἔχουν μεγάλη σαφήνεια, καὶ μόνο αὐτά. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐκδηλὴ αὐτὴ διαφωνία μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Descartes, ἐπιδιοικμάζεται ἡ κορυφαία ἔννοια τοῦ Ἀριστοτέλους «νόησις νοήσεως». Καταληκτικὰ δηλώνεται: Ἀδυνατοῦμε νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὸν Λόγο (Raison), ἂν καὶ γνωρίζομε τὴν ἀνεπάρκειά του, δηλαδὴ τὰ ὅριά του. Ἐξερενοῦμε τὰ ὅριά του, ἐνῶ βρι-

2. Βλ. Βιβλιοκρισία μου στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1971, σελ. 1333-1334.

σκόμαστε μέσα του, αλλά και δὲν ἔχομε τὴ δυνατότητα (ἀλόγον διδόναι) γι' αὐτόν. Ἐν τούτοις δὲν εἴμαστε καὶ τυφλοὶ οὔτε χαμένοι. Ἐχομε τὴν ἱκανότητα νὰ σαφηνίσουμε ὅ,τι σκεφτόμαστε, ὅ,τι εἴμαστε. Ἀφοῦ δημιουργήσαμε τὸν Λαβύρινθό μας, τὸν καταμετροῦμε τεμαχηδόν.

Τὸ πρῶτο Μέρος τοῦ ὥραιου αὐτοῦ βιβλίου ἔχει τίτλο τὴν ἑλληνικὴ λέξη *Psyché* καὶ περιλαμβάνει δύο κεφάλαια: «*Epilégomènes à une théorie de l'âme que l'on a pu présenter comme science*» καὶ «*La psychanalyse, projet et élucidation*». Περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω τὴν πειστικὴ δύναμη τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τὴ νοητικὴ ρώμη καὶ τόλμη τοῦ συγγραφέα τῶν δύο αὐτῶν πραγματειῶν. Ἡ οὐσιαστικὴ ἀξιολόγησή τους προϋποθέτει γνώση βαθιὰ τοῦ ἔργου τοῦ Freud καὶ τῶν ἐπιγόνων του.

Τὸ δεύτερο Μέρος ἔχει τίτλο ἐπίσης ἑλληνικὴ λέξη: *Logos*· καὶ περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ δύο πραγματεῖες: «*Le dicible et l'indicible*» καὶ «*Science moderne et Interrogation philosophique*». Ἡ πρώτη πραγματεία, «Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρρητο», μοιάζει σὰν ἀραβούργημα φιλοσοφικοῦ διαλόγου μὲ θέμα τὰ ὅρια τοῦ λόγου, ἐννοημένου στὴν ἐκφραστικὴ λειτουργία του. Κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, μὲ κριτικὴ διάθεση, ἀλλὰ καὶ μὲ συμπάθεια καὶ σεβασμό, εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Merleau-Ponty· ἐνῶ συχνὰ ὑπάρχει καὶ ἀπόηχος τῆς φωνῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἡ δεύτερη πραγματεία «Νεώτερη ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφικὸ ἐρώτημα» εἶναι ἡ πιὸ ἐκφραστικὴ τῆς πολυ-ἐπιστημοσύνης τοῦ Καστοριάδη, θεμελιωμένης φιλοσοφικά. Τὰ κεφάλαιά της πρῶτο καὶ τέταρτο, «Ἡ κρίση τῆς νεώτερης ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς προοδευτισμὸς» καὶ «Τὸ πρόβλημα τῆς Ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης», ἐνέχουν εἰσδυτικὴ σύλληψη τῶν συναφῶν μὲ τὴν ὅποια ἱστορικότητα καὶ τὴ λεγόμενη πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ζητημάτων. Ἐξ ἄλλου, τὰ κεφάλαια «Τὰ θεμέλια τῶν Μαθηματικῶν καὶ τὸ μὴ δεκτικὸ ἀποφάσεως (*l'indécidable*)», «Ἡ κατάσταση τῆς Φυσικῆς», «Ἡ σύγχρονη βιολογία-Ψευδοπροβλήματα καὶ ἀληθινὰ προβλήματα», «Οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες» εἶναι βαθυσήμαντες ἐκφράσεις τῆς ἐπιστημολογικῆς ἐμβρίθειάς του καὶ τῆς φιλοσοφικῆς του διορατικότητος ἀναφορικὰ πρὸς καίρια τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης προβλήματα. Κατ' ἐξοχὴν σὲ κάποιες σελίδες τῆς δεύτερης αὐτῆς πραγματείας ἐπιτελεῖται ἡ κατὰδειξη τῶν πρεσβείων τῆς φιλοσοφίας ὡς κορυφωτικῆς τῶν ἐπιστημῶν καὶ θεμελιωτικῆς τῶν ἀρχῶν τους. Μὲ ἀναφορὰ στὶς ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες ἰδιαίτερα, τονίζεται, ὅτι δίχως τὴ φιλοσοφικὴ ἀπορητικὴ ὁ ἄνθρωπος, ὡς φαντασία καὶ ὡς τάση αὐτονομίας ὑποδουλώνεται. Ἐξ ἄλλου, δηλώνεται, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἀπορητικὴ, ἡ λυτρωτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀντικειμένου τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν, ἔχει ρίζες στὴν πρακτικὴ τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ψυχανάλυσης. («Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σχολιάσω: τῆς τριπλῆς πρακτικῆς τοῦ Καστοριάδη στὸν πολύμοχθο βίο του).

Ὡς πρὸς τὶς προσπάθειες κάποιων στὸν αἰῶνα μας γιὰ ἐνοποίηση τῆς μεθόδου τῶν ἐπιστημῶν, τὸ παλαιὸ αὐτὸ αἶτημα γιὰ *scientia universalis*, ἔραμα, ὑπενθυμίζω, καὶ τοῦ νεαροῦ Descartes, καὶ ἄλλωστε ἤδη αἶτημα τοῦ Raymundus Lullus στὸν ὕστερο Μεσαίωνα, διευκρινίζεται, ὅτι ἀπέβησαν ὅλες ἄγονες, ὡς οὐσιαστικὰ μὴ χειραφετημένες ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ Λογικὴ· ἀλλὰ καὶ βεβαιώνεται, ὅτι χρειάζεται νέα Λογικὴ, πρόσφορη γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐπιστημονικὴ σύλληψη «ἀντικειμένων ὅπως τὰ στοιχειώδη μέρη καὶ τὸ κοσμικὸ πεδίο, ἡ αὐτοδιάπλαση τοῦ ἔμβριου ὄντος, τὸ ἀσυνείδητο, τὸ κοινωνικὸ-ἱστορικόν».

Τὸ Μέρος τρίτο ἔχει τίτλο ἐλληνικὴ λέξη καὶ αὐτό: *Koinōnia*· καὶ περιλαμβάνει δύο ἐπίσης πραγματείες: «Technique» καὶ «Valeur, Égalité, Justice, Politique: De Marx à Aristote et d'Aristote à nous».

Στὴν πραγματεία μὲ τίτλο «Τεχνικὴ» ὁ Καστοριάδης ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα «Τεχνικὴ» ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς πραξιολογίας καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς κοινωνιολογίας, καθὼς καὶ τῆς πολιτικῆς, δίχως μάλιστα παρατηρήσεις ἀπὸ σκοπιὰ ψυχαναλυτικὴ. Ἡ πραξιολογικὴ διερεύνηση τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς ἐμφανίζεται σὰν νὰ ἐπιτελεῖται μὲ ἀφετηρία τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Marx καὶ περιέχει νηφάλλεις συλλήψεις τῶν ἀρθρωτικῶν στοιχείων τῆς τεχνικῆς, προπάντων ὅμως ὑπερνίκηση πιστεύω, τῆς θεωρίας περὶ «δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός», μὲ ἀναγνώριση κάπως, ὅτι ἡ ὅποια δημιουργία εἶναι πραγμάτωση δυνατότητας ὑπαρκτῆς ἤδη καὶ ἀσύλληπτῆς ἔστω πρὶν. Ἴδου φράσεις τῆς σελίδας 231: «ἡ τεχνικὴ... ἐξερευνᾷ, ἀνακαλύπτει ἐνεργά, ἐξαναγκάζει νὰ φανερωθεῖ ὅ,τι ἦταν ἀπλῶς δυνάμει». Πολλὰ γνώριμα στοιχεῖα τῆς γύρω ἀπὸ τὴν τεχνικὴ προβληματικῆς διαφωτίζονται καὶ ταξινομοῦνται ὀρθά, μὲ ἀναφορὰ πάντοτε καὶ στὴν κοινωνία ὡς φορέα τῆς μὲ τὴν ὑπαρξή της συνυφασμένης τεχνικῆς, ἀπότοκός της καὶ συστατικῆς της. Ἐξ ἄλλου, διατηρεῖται ἡ προκατάληψη ἐναντίον τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν δημιουργικῶν ἐπιδόσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἄδικη, νομίζω, καὶ ὀφειλόμενη σὲ παρερμηνεία τῆς λειτουργικῆς σημασίας τῶν «ιδεῶν». Ἐντυπωσιακὴ πάντοτε εἶναι ἡ ἐμβρίθεια στὴν ἀνάλυση τῶν συναρτήσεων τῆς τεχνικῆς πρὸς τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴ, μάλιστα καὶ τῆς ὑπὸ εὐρύτατη ἔννοια τεχνικῆς, ὅχι δηλαδὴ μόνο τῆς μεταβλητικῆς τῆς ὕλης καὶ μετατρεπτικῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ τῆς διαπλεκτικῆς τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πραγματεία μὲ ὑπότιτλο *De Marx à Aristote et d'Aristote à nous*, γραμμένη κατὰ ὑπόδειξή μου καὶ παρότρυνσή μου, καὶ ἀφιερωμένη ἄλλωστε σὲ μένα, ἐπιβεβαιώνει τὴ βαθιὰ γνωριμία τοῦ Καστοριάδη μὲ τὰ κείμενα τοῦ Marx καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὴν εὐχέρειά του γιὰ κριτικὴ συγκομιδὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τους συμ-

περασμάτων ἔγκυρων καὶ στὴν ἐποχὴ μας: περὶ τῆς ἀξίας ὡς ἔννοιας τῆς οἰκονομίας καὶ περὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης, αἰτημάτων-παλλαδίων τῆς πολιτικῆς.

Μοῦ συγχωρεῖται, πιστεύω, ἡ παράλειψη νὰ παρουσιάσω τὰ περιεχόμενα τοῦ δευτέρου, τρίτου καὶ τέταρτου βιβλίου τοῦ Καστοριάδη μὲ τὸν ἐπίτιτλο «Les Carrefours du Labyrinthe», καὶ συγκεκριμένα τῶν μὲ τίτλους: «Domaines de l'homme», «Le monde morcelé», «La montée de l'insignifiance». Εἶναι ὅλα συντελεσμένα στὴν ὥριμη περίοδο τοῦ καστοριάδειου στοχασμοῦ καὶ θέλγουν καὶ διδάσκουν τὸν ἀναγνώστη, καὶ ὑπεγείρουν τὴ διάνοιά του πρὸς κριτικὸ ἀντίκρουσμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου καὶ πρὸς αὐστηρὴ ἀξιολόγηση ἔργων καὶ τάσεων τῆς ἐποχῆς μας.

Ἐπισημαίνω ἐξ ἄλλου τὸ πρόσφατο καὶ ὕστατο βιβλίο τοῦ Καστοριάδη, μὲ ὑπότιτλο καὶ αὐτὸ «Les Carrefours du Labyrinthe» καὶ μὲ τίτλο «Fait et à faire». Τὰ δύο μέρη του ἔχουν πάλιν ὡς τίτλους τὶς ἐλληνικὲς λέξεις «Psyché» καὶ «Logos». καὶ ἀποτελοῦν ἀποσταγματικὴ ἐκθεση τῆς φιλοσοφίας τοῦ συγγραφέα τους. Προηγεῖται ὡς Εἰσαγωγή μὲ τίτλο ἀκριβῶς «Fait et à faire», κείμενο ἀπαντητικὸ σὲ κριτικὰ ἀντιμετωπίσεις τῆς φιλοσοφίας του καὶ διασαφητικὸ ἀντίστοιχα τῶν κρινομένων θεωριῶν του. Εἶναι τὸ κείμενο αὐτὸ ἐκφραση κατ' ἐξοχὴν τῆς ἡρεμῆς αὐτογνωσίας τοῦ ἀκάματου λειτουργοῦ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἴδιος τὸ χαρακτηρίζει «ἀπολογισμὸ - πρόγραμμα» καὶ προσθέτει ὅτι ὁ τίτλος «Fait et à faire» προσφέρεται ὡς ὑπότιτλος γιὰ ὅποιο γνήσιο κείμενο φιλοσοφίας.

Μὲ ἰδιαιτέρη συγκίνηση θυμοῦμαι τὴν ἀφιέρωση, τὴν ἰδιόχειρα γραμμένη στὴν πρώτη σελίδα τοῦ ὕστατου αὐτοῦ βιβλίου τὸν μῆνα Μάρτιο 1997: «Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο, τὸν δάσκαλο καὶ φίλο».

Ὁ πυκνὸς πλοῦτος νοημάτων, ὁ περιεχόμενος στὸ ἀπολογητικὸ αὐτὸ ἢ καὶ προγραμματικὸ σὲ κάποιον βαθμὸ κείμενο «Πεπραγμένα καὶ πρακτέα», διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τίτλους κεφαλαίων του, ὅπως *Ontologie, Psyché et Société, Sens et Validité, Autonomie: l'éthique, Autonomie: la politique*. Περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω ἐλάχιστα, ὅπως τὶς εὐστοχες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν ἀδυναμία ἢ καὶ τὴ μὴ ἀνάγκη νὰ θεμελιώσωμε λογικὰ τὸ κύρος τοῦ Λόγου ὡς πηγῆς ἢ ὀργάνου λογιسمοῦ, καὶ τὴν ἔξαρση τῆς αὐτοθεσίας τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀπεριόριστης ἀπορητικῆς του ἱκανότητάς· ἀλλὰ καὶ τὴ συμπλήρωση εἴτε διόρθωση τῆς καστοριάδειας θεωρίας γιὰ «δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός» στὴν ἐπιστήμη. Γράφει τώρα ὁ Καστοριάδης, στὸ κεφάλαιο *Sens et Validité*: «Ὁ Νεῦτων δὲν “ἀνακαλύπτει”, ἐφευρίσκει καὶ δημιουργεῖ τὴ θεωρία τῆς βαρύτητας· ἀλλὰ ἡ δημιουργία αὕτη συναντᾶται κατὰ γόνιμο τρόπο μὲ “ὅ,τι εἶναι” καὶ συναντᾶται μὲ αὐτὸ “σὲ κάποιον στρῶμα του” (σελ. 51. Πρβλ.

σελ. 237 ἢ καὶ σελ. 14-17, καθὼς καὶ «Domaines de l'homme», σελ. 419-455). Προσθέτω, ἀπὸ τὸ ἴδιο κεφάλαιο, τὸν ὀρισμὸ τοῦ «ἐμεῖς»: «ἐμεῖς σημαίνει ὄντα ψυχικὰ (προσδιορισμένα λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο) καὶ ὄντα κοινωνικὰ-ἱστορικὰ (προσδιορισμένα λοιπὸν ἀπὸ τὴ θεσπισμένη κοινωνία μας) καὶ πάντοτε ὄντα δι' ἑαυτὰ (ὑποχρεωτικὰ λοιπὸν τοποθετημένα, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν πιὸ ἀφρημένη ἀποψη, σὲ μιὰ “σκοπιὰ” ποὺ βλέπει κατὰ μιὰ “προοπτική”, δημιουργεῖ κάποιον νόημα καὶ τὸ δημιουργεῖ ἀναγκαῖα ἐντὸς ὀρίζοντος κλειστοῦ)» (σελ. 49-50). Καὶ ἀξίζει νὰ παραθέσω ἐπὶ πλέον, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο «Autonomie: la politique», ἔκφραση τῆς μέχρις ἀθυροστομίας παρρησίας τοῦ Καστοριάδη, ἀκόμη καὶ τὸ 1989 σὲ ἡλικία ἐξήντα ἐπτὰ ἐτῶν: «Ὅτι οἱ σαλτιμπάνκοι τοῦ “νεο-φιλελευθερισμοῦ” ἐπέτυχαν, εὐνοημένοι ἀπὸ τὴν πολιτικο-ἰδεολογικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν δεκαπέντε τελευταίων ἐτῶν, νὰ ἀναπτύξουν ἓνα προπέτασμα καπνοῦ ἐπάνω στὰ ἐρείπια, θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐξαπατήσει τοὺς κακοὺς δημοσιογράφους, ὅχι τοὺς διανοητὲς» (σελ. 71-72).

Τὸ ὑπὸ τίτλο *Psyché* Μέρους τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖται ἀπὸ κείμενο γραφῆς τοῦ 1991, συνέντευξή του συγκεκριμένα τῆς 15ης Ἰουνίου 1991. Στὴ συνέντευξη αὐτὴ ἐρωτᾶται ὁ Καστοριάδης, ἀπὸ τὴν κόρη του Σπάρτα καὶ τὸν Jean-Claude Pollack, γιὰ τὴν πνευματικὴ του ὀφειλὴ στὸν Marx καὶ στὸν Freud, ὡς τοὺς δύο κατ' ἐξοχὴν παιδαγωγούς του, καθὼς ὁ τονισμὸς τοῦ «κοινωνικό-ἱστορικοῦ» φαίνεται σὰν νὰ ἔχει ρίζες στὸν ἀρχικὸ ἐπηρεασμὸ του ἀπὸ τὸν Marx, καὶ ἡ ἔξαρση τῆς «ριζικῆς φαντασίας» σὰν νὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀντιμέτρησή του μὲ τὸν Freud. Καὶ ὁ Καστοριάδης στὴν ἀπάντησή του ἀπαλύνει τὴν ὀξύτατη παλαιότερη κριτικὴ του καὶ τῶν δύο περίφημων αὐτῶν διανοητῶν καὶ ἀναγνωρίζει: Ὡς πρὸς τὸν Marx, ὅτι ἀναμφίβολα ὑπῆρξε μέγας διανοητὴς καὶ προπάντων μᾶς ἔμαθε, ὅτι πρέπει νὰ βλέπομε τὴν κοινωνία σὰν ὁλότητα, λειτουργικὴ, ἀλλὰ καὶ διασπασμένη, μάλιστα λειτουργικὴ στὴν ἴδια τὴ διάσπασή της, διασπασμένη στὴν ὅποια της λειτουργικότητα· ὡς πρὸς τὸν Freud, ὅτι παραμένει ἀληθινὸ τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς θεωρίας του, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ προχωρήσουμε πολὺ πιὸ μακριά, ὅ,τι ἄρχισε νὰ ἐπιχειρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Καστοριάδης, ἀφότου ὕστερα ἀπὸ τὸ 1960 οἰκειώθηκε μὲ τὴν ψυχανάλυση καὶ θέλησε νὰ συνδυάσει τὴν ψυχχαναλυτικὴ ἔρευνα μὲ τὴν πολιτικὴ προβληματικὴ. Παρατηρεῖ ἐξ ἄλλου, γιὰ τὴ ριζικὴ φαντασία, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἤδη συλλάβει τὴν ὑπαρξή της, ἀλλὰ παρέλειψε νὰ ἐξάρει τὴ σημασία της καὶ προτίμησε νὰ πραγματευθεῖ τὴ «δεύτερη» φαντασία, τὴν κοινὰ ἕως σήμερα παραδεγμένη, τὴ στέρημένη ἀπὸ δημιουργικότητα, καὶ ὅτι ἄλλωστε κάτι παρόμοιο ἔπραξε καὶ ὁ Kant. Στὴν ἴδια συνέντευξη διευκρινίζει ὁ Καστοριάδης μὲ ποιοὺ τρόπο ἐννοεῖ τὴν «ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία» ὡς πρὸς τὴ διάσταση, τὴ θεσπιστικὴ ἢ καὶ συστατικὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Ἱστορίας: «Εἶναι ὁ τρόπος ὑπάρξεως ποὺ δημιουργοῦν οἱ ἄνθρω-

ποι σὲ κοινωνία, κάθε φορά ἐκ τοῦ μηδενός, ὡς πρὸς ὅ,τι ἀληθινὰ σπουδαῖο, τῇ μορφῇ δηλαδή ἢ τὴν ἰδέα· οὐδέποτε ὅμως στὸ μηδέν ἢ μὲ τὸ μηδέν, γιατί πάντοτε χρησιμοποιοῦν κάτι ποὺ ὑπῆρχε ἤδη» (σελ. 87. Πρβλ. σελ. 228). Γενικά στὴ συνέντευξη αὐτὴ ἐκφράζεται ὁ ὄψιμος Καστοριάδης. Χαρακτηριστικά εἶναι τὰ συζητούμενα θέματα: *Passion et connaissance, Psychanalyse et philosophie, De la monade à l'autonomie, la construction du monde dans la psychose.*

Τὸ Μέρος τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο *Logos* περιλαμβάνει ἐκφράσεις τοῦ Καστοριάδου στοχασμοῦ προκλημένες ἀπὸ τὴ συγκυρία τῶν περιστάσεων: συμμετοχὴ σὲ τιμητικὸ τόμο εἶτε συλλογικὸ ἔργο, διαλέξεις, ὅπως στὴ Φλωρεντία ἢ στὴ Μελβούρνη ἢ καὶ σὲ παρισινὸ Πανεπιστήμιο. Περιορίζομαι στὴν ἐπισήμανση κάποιων ἀπὸ τὰ κύρια θέματα: «*Création et autonomie*», «*Hétérogénéité et création*», «*L'imagination du sujet-Philosophie*», «*L'imagination du sujet - Freud*», «*Sublimation, pensée, réflexion*». Ἀλλὰ καὶ τονίζω τὴν ἰδιαίτερη ἀξία τῶν ἀντιστοιχῶν ἀναπτύξεων, ἐπιτευγμάτων ἄκρας ὀριμότητας, χαρακτηρισμένων κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ ἐμμετρία λογισμοῦ καὶ γλαφυρότητα ὕφους.

Ἐκθαμβος μένει συχνὰ ἐμπρὸς στὸ φαινόμενο Καστοριάδης ὁ αἰσθαντικὸς μελετητὴς ὅποιου φιλοσοφικοῦ βιβλίου του: Εἶναι σὰν νὰ δέχεται θερμὴ καὶ λάμψη ἀπὸ ἓνα πυρακτωμένο ἐγκέφαλο καὶ σὰν νὰ εἰσδέχεται πνευματικὸ νάμα βαθύβλυστο καὶ πολυδύναμο.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ἀφιερωμένου τὸ 1989 στὸν Καστοριάδη συλλογικοῦ συγγράμματος χαρακτηρίζει τὸν ἀπόδημο Ἕλληνα «*Un Aristote en chaleur*», πρὸς ὑποσημάνση, πιστεύω, διπλῇ: τῆς ἐκπληκτικῆς, φιλοσοφικῆς ἐδραιωμένης, πολυ-ἐπιστημοσύνης του, ἀλλὰ καὶ τοῦ θερμουργοῦ πάθους τῆς ἀτρύγτης διάνοιάς του. — Ἄς συγχωρηθεῖ, πρὸς ἐξήγηση κάπως τοῦ φαινομένου Καστοριάδης, νὰ ὑπαμνήσουμε τὸν ὀρισμὸ τοῦ «εὐφυοῦς» ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν καθορισμὸ ἀπὸ τὸν ἴδιον τοῦ ὑπαρξιακοῦ τρόπου, τοῦ ἀναγκαίου γιὰ τὴν ἀναγωγή τοῦ «εὐφυοῦς» σὲ πνευματικὰ ὀριμὴ προσωπικότητα: ὁ «εὐφυής», «*ραδίως τι μανθάνει... καὶ... ἀπὸ βραχείας μαθήσεως ἐπὶ πολὺ εὐρετικὸς εἶη οὗ ἔμαθεν*» (Πολιτεία 455b)· «*νοῦς οὐκ ἔνεστιν αὐτῷ, δεῖται δέ, τὸ δὲ οὐ κτητὸν μὴ δουλεύσαντι τῇ κτήσει αὐτοῦ*» (Πολιτεία 494d). Καὶ πραγματικά ὁ Καστοριάδης ὄχι μόνον ὑπῆρξε «ἀπὸ βραχείας μαθήσεως ἐπὶ πολὺ εὐρετικὸς... οὗ ἔμαθεν», ἀλλὰ καὶ μόχθησε ὅσον ἐλάχιστοι γιὰ νὰ κατεργασθεῖ τίς ψυχικὲς δυνάμεις του καὶ νὰ ἀποκτήσει τὴν ὑψηλὴ νοημοσύνη.

Στὸ ἐνδεχόμενο, πολὺ ἀπαιτητικὸ, ἐρώτημα, ποιά ὑπῆρξε ἡ καίρια συμβολὴ τοῦ Καστοριάδου στὴν προαγωγή τῆς φιλοσοφίας ἢ τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀπάντησή μου εἶναι ἡ ἑξῆς: Θὰ μοῦ ἦταν πολὺ δύσκολο, ἀν μὴ ἀδύνατο, νὰ ἀπαντήσω μὲ ἀκρί-

βεια καὶ πληρότητα σὲ παρόμοιο ἐρώτημα γιὰ τὴν καίρια συμβολὴ καὶ τοῦ πιὸ μεγάλου ἀναγνωρισμένου φιλοσόφου. Ὑπαγορεύονται, πιστεύω, ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐντιμότητα ὅχι ἡ ἐπιζήτηση τῆς πρωτοτυπίας, ἀλλὰ ἡ ἀναζήτηση ἀπλῶς τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ὁρθότητος, ἔστω καὶ ἂν κάτι ἀπὸ αὐτὲς ὑπάρχει στὸ ἔργο ἤδη προγενεστέρου φιλοσόφου εἴτε λειτουργοῦ ἐπιστήμης. Ἡ σύλληψη καὶ ἡ πρόσφορη ἔκφραση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ὁρθότητος, εἴτε μὲ συναγωγὴ ἀπὸ τὰ ἔργα προγενεστέρων εἴτε μὲ προσωπικὴ προπάντων ἐπινόηση, ἀποτελεῖ γνήσιο πνευματικὸ τρόπον καὶ στοιχεῖο πνευματικῆς μεγαλοσύνης. Ὁ φιλόσοφος ἰδιαίτερα, παρὰ τὴν ἀναμόχλευση τῶν πάντων, εἶναι καὶ ὁ κληρονόμος τῶν πάντων. Καὶ αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸν Καστοριάδη κατ' ἐξοχὴν.

Ὑπῆρξε ὁ σήμερα τιμώμενος φιλόσοφος ὅχι ἀπλῶς ἀναμοχλευτής, ἀλλὰ καὶ ἀνακαινιστής, μάλιστα καὶ ρηξικέλευθος δημιουργός, στὴν πολύμοχθη προσπάθειά του νὰ συλλάβει ἀκέραιη τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν κοινωνία, γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμό. Ἐπλάσε πολυτιμες γιὰ τὴν ἔρευνα ἔννοιες, εἰσέδυσσε μὲ τόλμη σὲ διάσημες θεωρίες καὶ πρόβαλε τὶς ἀστοχίες τους ἢ τὶς ἀμετρίες τους, ἀποτόλμησε καινούργιες θεωρίες, συνθετικὲς πορισμάτων ἀπὸ διάφορες ἐπιδόσεις τοῦ πνεύματος. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐποχὴ μας δὲν προσφέρεται γιὰ οἶονεῖ πρωτόβλαστη φιλοσοφία, ὅπως ὅταν ζοῦσαν καὶ δροῦσαν ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Παρμενίδης· εἶναι κατὰ-φορτὴ ἀπὸ βλαστοὺς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ζιζάνια καὶ σαπρόφυτα. Ὁ Καστοριάδης ἔδρασε πνευματικὰ ἐντὸς αὐτῆς· καὶ μὲ τὴν ἀδιάλειπτη ἐργασία του ἐπιδίωξε τὴν κάθαρση τοῦ ἐδάφους τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ ζιζάνια καὶ σαπρόφυτα καὶ τὴ διευθέτησή του πρὸς διαυγέστερο ἄνοιγμα καὶ γνησιότερη γονιμότητα, μὲ τολμηρὸ κλάδεμα ρωμαλέων δένδρων καὶ μὲ πολυφρόντιστο φύτεμα θαλερῶν βλαστῶν. Οἱ ἐρχόμενες δεκαετίες θὰ κρίνουν τὸν βαθμὸ τῆς ἐπιτυχίας του. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ βίος του, ἰδιαίτερα στὴν περίοδο τῆς ὠριμότητος, εἶχε ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἀγώνισμα τῆς φιλοσοφίας. Σ' αὐτὸ ἀνάλωσε ὁ ἡρωϊκὸς αὐτὸς χαομάχος τοῦ πνεύματος καὶ τῆ βιολογικῆ του ἱκμάδα· ἐπαλήθευσε τὸν στίχο τοῦ Giordano Bruno «Ὁ μέγας θηρευτὴς γίνεται θήραμα». Τὸ πάθος του καὶ τὸ ἔργο του ἀνήκουν ἤδη στὴ φαντασμαγορία τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας.